

Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.13, No. 26
Autumn 2024 & Winter 2025

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

Absolute and Limited Coexistence according to Three Philosophical Journeys Conceptual, Existential, Manifestational

Ali Babaei¹
Naser Forouhi²
Mansour Abdullahi³

Abstract

Absolute and limited interpretations are among the interpretations that are sometimes conceptual and sometimes illustrative in coexistence with each other. In terms of the realization of the three philosophical journeys, according to the first journey, absolute means conceptual scope and limited means conceptual narrowness, and the coexistence between two concepts is formed. According to the second journey and

¹. Associate Professor of Tabriz University, corresponding author

hekmat468@yahoo.com. Ali.babaei@tabrizu.ac.ir

². Associate Professor of Tabriz University

forouhi@tabrizu.ac.ir

³. PhD Student of Islamic Kalam, Tabriz University

abdollahi1363@gmail.com

Received: 20/05/2023

Reviewed: 28/07/2023

Revised: 11/11/2024

Accepted: 12/11/2024

accepting the originality of existence and gradational oneness, and negating the nature, absolute means: the completeness of the Essence of God and His compass to other beings. Since existence in this journey has stages, absolute also means the compass of the higher stagees of existence on the stages below it. The absolute existence includes the limited existence, but the limited existence does not include the absolute, and there is qāyumî coexistence between them. According to the third journey, absolute means compass in concept, but since existence has oneness and existence cannot even be divided into absolute and limited at the height of the discussion, the relationship between absolute and limited is qāyumî. In this article, we will analyze the three philosophical journeys of Mulla Sadra about the absolute and limited coexistence with a descriptive-analytical method.

Keywords: Absolute, Limited, Coexistence, Mulla Sadra, Three Philosophical Journeys .

Problem Statement

The relation between the discussion of absolute and limited with the main pillar of philosophy, existence or being, is also of this order, because existence or being can be divided into absolute and limited in a limited way. More detailed questions about what is absolute and limited, as well as the coordinates of the three philosophical journeys (the originality of nature, the originality of the existence of gradational oneness, the originality of the existence of personal oneness), lead us to this main question: According to the transformation in each of the mentioned three journeys, what is the meaning and place of absolute and limited? The importance of answering these questions is the necessity of correct guidance in other philosophical issues, because according to the aforementioned analysis in the generality of absolute and limited to all philosophical issues, the correct solution of any issue depends on a correct knowledge of its contexts. Mulla Sadra, in the first step, considers the essences to be nothing and insignificant and intellectual properties, and in the final step, he sees the special existences as lacking originality and considers that there is only one existence and it is Almighty God, and in this way, he brings philosophy to perfection and wisdom to its completeness.

Method

The method of this research is descriptive-analytical, which was done by referring to the main philosophical texts and applying the principles of Transcendent Theosophy, especially the third journey.

Findings and Results

Mulla Sadra spoke on the issue of absolute and limited according to his three philosophical journeys. According to the first journey and according to Mulla Sadra's opinion, the words of all the predecessors, the absolute and limited was used by the

philosophers for mental concepts, or at most, it was related to the concept of existence; therefore, absolute means conceptual scope and limited means conceptual narrowness. From Mulla Sadra's point of view, the container of concepts is the mind, and the truth of existence, which is the same as reality and externality, cannot be absolute and general in this sense. According to the second journey, the difference between complete and incomplete in an object is not a difference in concepts; therefore, Mulla Sadra, according to the originality of existence and validity of nature, puts forward another tendency, which is gradation in existence. From Mulla Sadra's point of view, and based on the commonality in meaning and unity of creation, the whole world is connected to God, in Ishraqiyā attribution. This attribution confirms the existence of a relationship between every being in relation to God, which is so-called "partnership". In this philosophical journey, absolute and limited to the longitudinal stages of existence means that any being that has more existence capacity is absolute compared to its superior, and the superior being is more limited than its superior due to benefiting from less perfections. Mulla Sadra, according to the third journey, at the peak of the discussions of Transcendent Theosophy, proves the personal oneness of existence in a reasonable and logical way. According to the principles of his ontology, in the first step, he considers essences to be nothing and intellectual properties, and in the final step, he considers special existences to be lacking in originality and considers God to be unique in the essence of truth.

References

- Hassanzadeh Amoli, Hassan, "*Persian Sharh of Asfar Arbaa*", Qom: Bústan-e Kitab, 2008. persian
- Javadi Amoli, Abdullah, "*Raḥiq Mākhtoum*", Qom: Isra Publications, First Edition, 2007. persian
- Johami, Jirar, "*Dictionary of Arabic and Islamic Terms*", Beirut: Nasherun, 2006.
- Lahiji, Mohammad Jafar, "*Sharh al-Mashaer*", Qom: Bústan-e Kitab, persian.
- Mullā Ṣadrā, Mohammad Ibn Ibrahim, "*al-M`afatīh al-Qāyb*", Tehran: Institute of Hikmat and Philosophy of Iran, 1984. Arabic

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.13, No. 26
Autumn 2024 & Winter 2025

پژوهش‌های هستی‌شناختی
دو فصلنامه علمی
نوع مقاله: پژوهشی
سال سیزدهم، شماره ۲۶
پاییز و زمستان ۱۴۰۳
صفحات ۳۴۷-۳۷۴

«معیت مطلق و مقید» بر مبنای سه سیر فلسفی مفهومی، وجودی، ظهوری

علی بابایی^۱

ناصر فروهی^۲

منصور عبدالهی^۳

چکیده

تعبیر مطلق و مقید از تعبیری هستند که گاه مفهومی و گاه مصداقی در معیت هم مطرح می‌شوند؛ از نظر بر تحقق سه سیر فلسفی، بر مبنای سیر اول، اطلاق به معنای سعه‌ی مفهومی و تقیید به معنی ضیق مفهومی است. و معیت میان دو مفهوم شکل می‌گیرد. بر مبنای سیر دوم و پذیرش اصالت وجود

^۱. عضو هیئت علمی گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه تبریز، نویسنده مسئول

hekmat468@yahoo.com Ali.babae.@tabrizu.ac.ir

forouhi@tabrizu.ac.ir

abdollahi1363@gmail.com

^۲. عضو هیئت علمی گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه تبریز

^۳. دانشجوی دکتری کلام اسلامی دانشگاه تبریز

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۳۰

تاریخ داوری: ۱۴۰۲/۰۵/۰۶

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۸/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۲

و وحدت تشکیکی آن، و نفی سعه ماهوی، کلیت و اطلاق در وجود عبارت است: از تمامیت ذات وجود و احاطه او نسبت به مادون؛ و چون هستی در این سیر، دارای مراتب است، سعه و شمولیت و اطلاق به معنای احاطه‌ی مراتب بالاتر وجود بر مراتب مادون آن است؛ وجود مطلق شامل وجود مقید است و وجود آن را در بر می‌گیرد ولی مقید شامل مطلق نیست؛ بر مبنای سیر سوم نیز اطلاق به معنی سعه‌ی وجودی است لذا چون وجود واحد است و حتی نمی‌توان وجود را در اوج مباحثه مطلق و مقید تقسیم کرد، کلیت و احاطه به نحو احاطه‌ی قیومی مطرح است. در این مقلله با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی سه سیر فلسفی ملاصدرا در باب معیت مطلق و مقید خواهیم پرداخت.

کلمات کلیدی: اطلاق، تقیید، معیت، ملاصدرا، سه سیر فلسفی.

۱. مقدمه

طرح مسأله: هرگاه در دانش‌هایی چون منطق، فلسفه و اصول فقه، بخواهند از دوگانه‌هایی صحبت کنند که مبین شمول و عدم شمول باشد، از تعبیری چون، «کلی و جزئی»، «عام و خاص» یا «مطلق و مقید» استفاده می‌کنند. «مطلق» در برابر «مقید»، امری است که بر واحد غیر معین و یا آنچه مقید به بعضی از صفات و عوارض و خصوصیات خود نشده باشد، دلالت می‌کند (سجادی، ۱۹۹۴، ص ۷۱۱). گاهی گفته‌اند که مطلق عبارت از چیزی است که شایع در جنس خود باشد (جهامی، ۲۰۰۴، ج ۲، ص ۲۶۶۰). اطلاق و تقیید از امور نسبی‌اند و بنابراین ممکن است امری به جهتی، مطلق و غیر متعین، و نسبت به مرتبه‌ای دیگر، به شرط شیء، مقید و متعین باشد (ملاصدرا، ۲۰۰۷، ص ۱۷۰).

از آنجا که میان اصول یک مکتب فلسفی با مسائل و احکام آن ارتباط تنگاتنگی وجود دارد، هرگونه تحول در مبانی، به تغییر در مباحث تابعه آن نیز می‌انجامد. روشن است که موضوع فلسفه به تبع نگاه ماهوی، «موجود»، به تبع اصالت وجود وحدت تشکیکی «وجود (لابشرط قسمی)» و به تبع اصالت وجود وحدت شخصی، «وجود (لابشرط مقسمی)» است، معنا و جایگاه مطلق و مقید نیز در هریک از سه سیر فلسفی نام برده متفاوت می‌شود. زیرا در واقع، فلسفه عبارت از همان مجموعه مباحثی است که خودشان به تنهایی یا به ضمیمه طرف مقابلشان مساوی با موضوع آن هستند (صمدی آملی، ۲۰۰۶، ص ۶۷). رابطه بحث اطلاق و تقیید با اصلی‌ترین رکن فلسفه، یعنی وجود یا

موجود هم از این قرار است. زیرا وجود یا موجود به نحو حصری، قابل تقسیم به مطلق و مقید است. پرسش‌هایی جزئی‌تر از چیستی اطلاق و تقیید، همچنین مختصات سیرهای سه‌گانه فلسفی (نگرش ماهوی، اصالت و وحدت تشکیکی وجود، اصالت و وحدت شخصی وجود)، ما را به این پرسش اصلی رهنمون می‌شوند که متناسب با تحول در هر یک از سیرهای سه‌گانه مذکور اطلاق و تقیید چه معنا و جایگاهی می‌یابد؟ و چه تأثیری در مباحث تابعه می‌گذارد؟ اهمیت پاسخ به این سؤالات، ضرورت راهبری صحیح در سایر مسائل فلسفی است. بنابراین که با توجه به تحلیل پیش‌گفته در عمومیت اطلاق و تقیید نسبت به تمامی موضوعات فلسفی، حل صحیح هر موضوعی وابسته به شناختی درست از زمینه‌های آن است.

روش پژوهش: روش این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است که با مراجعه به متون اصلی فلسفی و به کارگیری اصول حکمت صدرایی خصوصاً در سیر وجودی (دوم و سوم) انجام شده است.

پیشینه پژوهش: حسب جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی، پژوهشی که به لحاظ محتوایی و با رویکرد فلسفی، به طور خاص به بحث اطلاق و تقیید پرداخته باشد، یافت نشد. اما به لحاظ ساختاری و روشی، پیش از این پژوهش‌هایی صورت گرفته است.

۲. اطلاق و تقلید بر مبنای سه سیر فلسفی

۱-۲ مطلق و مقید بر مبنای نگاه ماهوی (یا غیر وجودی)

نخستین سیر فلسفی که ملاصدرا از باورمندان آن، گاه با تعبیر «قوم» یاد می‌کند، نگرش ماهیت‌محور است. مخاطب و منظور وی نیز، مباحث غیر وجودی رایج و غالباً مبنای متداول مشائیان و به ویژه ابن‌سینا است. موضع ملاصدرا نسبت به شیخ اشراق نیز آنگاه که مباحث وی بیشتر بحثی و مشایی باشد به همین صورت است. اما وقتی که پای مباحث خاص حکمت نوری و اشراقی در میان باشد، او را - شاید به دلیل مساوقت وجود با نور از نظر صدرا و صدق وحدت و تشکیک در انوار - از جرگه قوم جدا می‌سازد. ملاصدرا در نقد دیدگاه عموم حکما، سهم بسیار ویژه‌ای برای مسأله وجود و ماهیت قائل شده است. وی در غالب مباحث، دلیل نقد و گاه رد دیدگاه قوم را در این مسأله می‌داند

که مدار احتجاجات و مبنای نظراتشان، امر عقلی و اعتباری دانستن وجود است (ملاصدرا، ۱۹۸۷، ج ۱، ص ۴۰۶). خصلت اصلی این نگرش، تکیه بر ماهیت در تبیین مسائل، کثرت‌محوری و در سنگین‌ترین تفسیر، تباین بالذاتی پدیده‌هاست. از آنجا که دلیل اصلی اختلاف ملاصدرا با نظرات سایر حکما، در نهایت به مسأله اصالت وجود و اعتباری بودن ماهیت باز می‌گردد، پس می‌توان شالوده سیر اول فلسفی، یعنی مبنای قوم را نگاه غیر وجودی یا نگاه ماهوی به عموم مسائل فلسفی از جمله اطلاق و تقيید دانست.

۲-۱-۱ پیوستگی اطلاق و تقيید با موجودیت ماهوی

طبق تحلیل اصول بنیادین سیر نخست، ماهیت هرچند ذاتاً و در حد خود نسبتی با اطلاق و تقيید ندارد، اما موجودیت آن بدون یکی از این دو وصف ناممکن است و این دو وصف به نحو غیرمفارق عارض بر آن می‌شوند. از این موضوع در آثار حکما به اعتبارات ماهیت تعبیر شده است که عملی ذهنی است و مجازاً به خود ماهیت نسبت داده می‌شود (مطهری، ۱۹۹۵، ج ۱۰، ص ۵۹۱). و بر اساس آن، ماهیت (لابشرط مقسمی) را به ماهیت مخلوط یا بشرط شیء، ماهیت مجرده یا بشرط لا و ماهیت لا بشرط (قسمی) تقسیم می‌کنند که این سومی هر چند مطلق است، اما چون مقید به قید اطلاق است، به یک معنا مقید به شمار می‌آید (سبزواری، ۱۹۸۸، ج ۲، ص ۳۴۰؛ مطهری، ۱۹۹۵، ج ۱۰، ص ۵۶۹). پس در باب ماهیت با سه نوع اطلاق روبرو هستیم: الف) لابشرط مقسمی که مبرای از هر قیدی حتی قید اطلاق است، به همین دلیل دیگر نمی‌توان گفت مطلق در مقابل مقید واقع شده است؛ زیرا هیچ‌گونه مقابله و برابری در این مورد قابل تصور نمی‌باشد (ابراهیمی دینانی، ۲۰۰۰، ج ۲، ص ۸۶۴). ب) لابشرط قسمی که هرچند مقید است اما چون قید آن از جنس اطلاق است بالقوه خاصیت تبدیل شدن به دو قسم دیگر را هم دارد. ج) ماهیت مجرده که اطلاق آن از جنس عدم القید نیست، بلکه از جنس قید عدم و عدم تخلیط با عوارض و مشخصات است. بررسی این اعتبارات نشان می‌دهد که ماهیت موجوده نمی‌تواند به گونه‌ای خالی از اطلاق و تقيید باشد، یعنی ماهیت نسبت به

این دو وصف مانعة الخلو است، اما مانعة الجمع نیست و ممکن است به یک معنا مطلق و به معنایی دیگر مقید باشد.

۲-۱-۲ پیوستگی اطلاق و تقیید

همان‌طور که ماهیت ملازم اطلاق یا تقیید است. خود این دو مفهوم نیز به نحوی خاص ملازم همدیگرند: «لیس فی الوجود موجود یوصف بالإطلاق إلا وله وجه إلى التقييد» (لاهیجی، ۲۰۰۶، ص ۳۴۸)، یعنی هیچ موجودی در دار هستی به وصف اطلاق موصوف نیست، مگر این‌که از جهتی بتوان آن را مقید نیز به شمار آورد، چون یک موجود مطلق، حداقل می‌تواند مورد تعقل واقع شود. روشن است که اگر یک موجود مورد تعقل واقع شود، ناچار باید آن را یک موجود متعین به شمار آورد؛ زیرا مورد تعقل واقع شدن یک موجود چیزی جز تعین آن نیست و تعین یک موجود نیز مقید بودن آن را نشان می‌دهد. به این ترتیب می‌توان گفت آنچه مطلق است، رویی به جانب مقید دارد، متقابلاً آنچه مقید است نیز رویی به مطلق دارد؛ زیرا یک موجود مقید همواره راه خود را به عالم اطلاق می‌گشاید (ابراهیمی دینانی، ۲۰۰۰، ج ۲، ص ۸۶۲). گفتنی است که تلازم اطلاق و تقیید اختصاص به سیر ماهوی ندارد و در نگاه وجودی و خصوصاً رویکرد وحدت شخصیه نیز مطرح است که در آن صورت معنای خاص خود را دارد و حاکی از کمال سعه و احاطه قیومه حق است (سبزواری، ۱۹۹۵، ص ۱۶۵).

۲-۱-۳ انحصار اطلاق و تقیید به فهم ذهنی و حدود عدمی ماهیت

بر مبنای اصالت ماهوی مطلق و مقید نزد فلاسفه در مورد مفاهیم ذهنی به کار می‌روند از این حیث مطلق امری ذهنی و اطلاق ویژگی‌ای است که ذهن به ماهیت می‌دهد به این صورت که ماهیت را به گونه‌ای اعتبار می‌کند تا مقسم برای اقسام پیش‌گفته شود (مطهری، ۱۹۹۵، ج ۱۰، ص ۵۷۵). دلیل عدم خارجیت اطلاق، تحدید و تقیید ماهیات خارجی است که امری واضح و ناسازگار با مطلق بودن آنها است. اصولاً، ماهیتی که در خارج با تباین، تكثر و در نتیجه تعین همراه است، نمی‌تواند مندرج در تعبیر فراگیری شود که در عین دلالت بر امر معین خارجی، حاکی از شیوع مفهومی بر موجودات دیگر

باشد. از طرف دیگر تعین خارجی ماهیت نیز غیر از ویژگی تقیید و مفهوم ذهنی مقید است. نقطه مقابل مفهوم مطلق یعنی مفهوم مقید نیز صرف نظر از مصداق خارجی، امری ذهنی و غیر خارجی است. زیرا ذهن یک شیء را گاهی مطلق اعتبار می‌کند و گاهی مقید (همو، ۱۹۹۵، ج ۱۱، ص ۴۳۱). بر این مبنا، فرق مطلق و مقید هم امری ذهنی است.

برآیند ذهنی بودن اطلاق و تقیید، به ضمیمه اعتباریت ماهیت این است که این دو مفهوم به شاخصی برای تبیین حدود عدمی ماهیت و میزان فقر و نقصان آن تبدیل می‌شوند. این در حالی است که در سیر وجودی تنها وجود مقید، آن هم به صورت نسبی و در مقایسه با وجود مطلق بیان‌گر فقر و عدم وجودی است: «هذه الماهیات الممكنة لیس لشیء منها وجود مطلق بل لکل منها وجود مقید و نعی بالمطلق ما لا یکون معه قید عدمی - و بالمقید ما یقابله» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۶، ص ۱۱۴). بنابراین، متصف شدن وجود مقید به عدم، از منظر وجودی مستلزم تناقض‌گویی نیست. زیرا وجود مقید در عین وجود بودن، معدوم نیست، بلکه وجودی است محدود که در قیاس با وجود مطلق معدوم به شمار می‌آید و لازمه چنین محدودیتی، عدم وجودهای دیگر نسبت به مقید است. سبب این محدودیت هم چیزی به غیر از دخالت حدود ماهوی نیست و به این معنا وجود مقید با عدم آمیخته است.

۲-۱-۴ نقش اطلاق و تقیید در تحقق ادراکات حصولی

در کنار ضعف و نقص‌های مترتب بر دیدگاه ماهوی و به تبع آن اطلاق و تقیید، حق در این است که بدون این اعتبارات بشر از ادراکات حصولی محروم خواهد ماند. زیرا شناخت وجود از طریق علم حصولی ممکن نیست. توضیح اینکه: تصور شیء خارجی عبارت از حصول معنایی برای آن و انتقال آن معنا از خارج به ذهن است، حال آنکه تصور وجود به حد و رسم یا صورت مساوی آن امکان‌پذیر نیست. برای حقیقت وجود، وجودی ذهنی نیست و از این رو نه کلی است نه جزئی، نه عام است نه خاص، نه مطلق است نه مقید، بلکه تمامی این امور به حسب درجات وجود و آنچه از ماهیات و عوارضشان یافت می‌شود، لازم می‌آید (همو، ۱۹۸۱، ص ۶). حاق حقیقت وجود و مقام صرافت هستی

چون از همه نوع تعیین عاری است، غیب محض و مجهول مطلق است. وجود به اعتبار مفهوم و معنا، چون بسیط و بر همه مفاهیم صادق است، بی‌نیاز از تحدید است و به حسب مصداق نیز احاطه به حقایق وجودی به علم حصولی ارتسامی محال است. شهود حقیقت وجود به علم حضوری نیز منحصر در مواردی مثل علم مجرد به ذات خود، علم علت به معلول، علم معلول به علت تامه خود، علم عقول عرضی و موجودات برزخی در قوس صعود و نزول به یکدیگر است. زیرا موجود مجرد از ماده جسمانی، در ذاتش مانعی از ادراک حضوری و شهود وجود ندارد (لاهیجی، ۲۰۰۶، ص ۱۳۳). با این اوصاف، در پاسخ به منشأ علوم حصولی تنها گزینه باقی‌مانده ماهیتی است که در اثر اطلاق و تقیید، موصوف به کلیت و جزئیت شده باشد و این‌گونه قابلیت تولید علم حصولی در ظرف ذهن ایجاد می‌شود. حقایق وجودی (به اعتبار ادراک حصولی) از عالم ذهن و وعای ادراک مخفی‌اند، اما ماهیات که به منزله تصاویر و اشعه حقیقت وجودند، بلکه وجودات مقید که از تعینات اصل حقیقت وجودند، به واسطه تقید آن‌ها به ماهیت به نحوی از انحاء، مدرک واقع می‌شوند (همان).

۲-۲ اطلاق و تقیید بر مبنای سیر دوم فلسفی

۲-۲-۱ نقش وحدت تشکیکی وجود در تبیین معیت مطلق با مقید

یکی از انتقادات بنیادی ملاصدرا بر مشائیان و حکمای اشراق این است که به اعتقاد وی سخن همه گذشتگان به ماهیت و یا حداکثر، مفهوم وجود مربوط بوده است؛ حال آنکه تشکیک اساساً از باب مفاهیم و ماهیات خارج است و به وجود تعلق دارد؛ چنان‌که ملاصدرا می‌گوید: «علیت و معلولیت نزد ما جز به نفس وجود نیست... ماهیت در هستی تأصلی ندارد» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۲۹۸). از این حیث تفاوت میان کامل و ناقص در یک شیء از نوع تفاوت در مفاهیم نیست. زیرا مفاهیم حتی مفهوم وجود از آن جهت که مفهوم‌اند، تشکیک نمی‌پذیرند. ملاصدرا تشکیک در ذاتیات را پس از نقل ادله ابن سینا در عدم جواز تشکیک در ذاتیات، جایز دانسته، و سپس تشکیک را منحصر در سنخ وجود شمرده است. ایشان در تعریف تشکیک آورده است: «فکل نحو من أنحاء الوجود مخالف لنحو آخر مخالفه بالذات مع اتحادها فی المعنی والحقیقه وهذا معنی التشکیک»

(همو، بی تا، ج ۱، ص ۹۸) بر مبنای نگاه صدرا، مابه الاشتراک و ما به الامتیاز به حقیقت واحد باز می‌گردد و بین این دو مقوله عینیت برقرار می‌سازد و وحدت را در کثرت و کثرت را در وحدت می‌جوید.

بنابراین با محوریت وحدت تشکیکی وجود نظریه فلاسفه مشا مبنی بر تباین حقایق وجودی و نظریه اشراقیون مبنی بر تشکیک در ماهیات دفع می‌شود. صدر المتألهین علی رغم فلاسفه مشاء وحدت مفهومی را ناشی از وحدت عینی می‌داند. به طوری که اگر واقعیات عینی نوعی اشتراک و وحدت عینی نداشته باشند، ممکن نیست مصداق مفهومی واحد باشند. به همین سبب، صدق مفهومی واحد بر واقعیاتی متعدد و متکثر دال بر وجود نوعی اشتراک و وحدت عینی در آنها است (عبودیت، ۲۰۰۸، ج ۱، ص ۱۵۸). اصالت وجود نقطه گذار ملاصدرا از سیر ماهوی به سیر وجودی است که در آن معتقد به «وحدت تشکیکی وجود» می‌شود. در این سیر از کثرت به سوی نوعی از وحدت سیر می‌شود و بر مبنای این وحدت، کثراتی که در سیر اول نمود داشتند تبیین و توجیه می‌شوند. در این سیر، به جای ماهیت، این وجود است که محور و مبنای اصلی طرح مباحث است؛ و همین وجود با وحدت تساوق دارد؛ و در آن واحد کثرت مشهود در موجودات بر مبنای قاعده‌ی تشکیک و در نتیجه با تفاوت تشکیکی مورد تبیین قرار می‌گیرد. در این سیر، وجود امر واحدی است که مراتب مختلف دارد. صدر المتألهین از این سیر فلسفی این گونه تعبیر می‌کند: «أن التفارق قد یكون بنفس ما وقع فيه التوافق بین الشیئین لا بما یزید علیه» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۴۲۸)، یعنی کثرتی حاکم است که به وحدت ختم می‌شود. بنابراین خصلت اصلی این سیر، «وجودی وحدت در کثرت محوری» است.

۲-۲-۲ تشکیک خاصی و اطلاق

دیدگاه تشکیک خاصی به فلاسفه نسبت داده می‌شود. البته علامه طباطبایی شروع اعتقاد به آن را از فلاسفه فارس می‌داند. صدرا در اثنا آثار خویش مکرراً تشکیک خاصی را با محوریت وجود مطرح کرده است و برای آن دلیل آورده است. صدرا در اسفار در این باره می‌نویسد: «أن مفهوم الوجود مشترک محمول علی ما تحته حمل التشکیک لا

حمل التواطؤ» (همو، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۳۵). باز در جای دیگر اشاره می‌کند: «أن الوجود بحسب المفهوم أمر عام يحمل على الموجودات بالتفاوت لا بالتواطؤ مطلقاً» (همو، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۳۷). از این لحاظ وجود بر مراتب خود به نحو شدت و ضعف حمل می‌گردد نه در معنای یکسان؛ از این رو تشکیک در وجود به حکمت متعالیه اختصاص دارد و در حقیقت دیدگاه نظام صدرايي را در توجیه کثرت موجود در جهان تبیین می‌کند.

بنا بر اصول نظام حکمت متعالیه، و طبق اصالت وجود چیزی غیر از وجود واقعیت ندارد. موجوداتی هم که وجود واقعی دارند با یکدیگر تفاوت واقعی دارند چون تنها وجود است که واقعیت دارد. پس این اختلاف به خود وجود بر می‌گردد. در این قسم تشکیک مابه‌الاختلاف موجودات عین مابه‌الاتفاق آن‌هاست، یعنی تفاوت آنها به خود مرتبه آن‌هاست نه به امور زاید بر ذات. ملاصدرا در تشریح و تبیین این مطلب می‌نویسد: «سنبین فی مبحث التشکیک أن التفاوت بین مراتب حقیقه واحده و التميز بین حصولاتها قد یكون بنفس تلك الحقیقه... لا بأمر زائد علیها عارض لها» (همو، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۱۲۰). بنابراین وجود دارای درجات و مراتب متفاوتی است که همگی در وجود بودن مشترک‌اند و تفاوت آنها به شدت و ضعف و آثار وجود است و حق تعالی به دلیل احاطه قیومی و سعه وجودی به عنوان موجود مطلق معرفی می‌شود که کمالات موجودات را به نحو اتمم و اکمل دارد و درجه وجودی موجودات دیگر نسبت به مادون خود مطلق و در مقایسه با موجود بالاتر مقید لحاظ می‌شود. بنابراین تشکیک در فلسفه وصف وجود عینی خارجی است نه مفهوم کلی که جایگاه آن ذهن است و در تمامی موجودات مطلق و مقید ساری می‌شود (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۶۴؛ حسن زاده آملی، ۲۰۰۷، ج ۱، ص ۲۷۵).

آنچه مسلم است این است که نظر نهایی ملاصدرا در فضای حکمت و فلسفه همین تشکیک خاصی است. اما زمانی که از فضای فلسفه ارتقا می‌یابد و در فضای عرفان سخن می‌گوید قائل به وحدت شخصی و دیدگاه عرفانی می‌شود.

۳-۲-۲ سربیان مطلق در مقید بر مبنای وحدت تشکیکی

از جمله مباحثی بنیادین در تبیین سربیان وجود مطلق در مقید رابطه علت و معلول است. صدر المتألهین مطابق معمول و بر مبنای قوم با قول مشهور مماشات می‌کند و قائل به وجود رابطی معلول می‌شود اما در ادامه از قول مشهور اعراض کرده و به بیان نظر خود می‌پردازد. از این حیث صدرا بر حسب نظام فلسفی خویش نظریه وجود رابطی معلول را مقصد نهایی خویش تلقی نمی‌کند، بلکه این مرحله را به مثابه پلی می‌داند که برای رسیدن به نظام فکری جدید باید پیموده شود.

ملاصدرا نگاه رابطی به وجود معلول را نگاه سطحی و ماهوی تلقی می‌کند. و ادعا می‌کند که قوم؛ برای معلول وجود فی نفسه للعلّة قائل است: «فإن وجود المعلول من حیث هو وجود المعلول هو وجوده بعینه للعلّة الفاعلیّة التامة عندنا و عندهم لکننا نقول بأن لا جهة أخرى للمعلول غیر کونه مرتبطا إلى جاعله التام یكون بتلك الجهة موجودا لنفسه لا لجاعله حتی یتغایر الوجودان و یختلف» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۸۰).

صدرا با پژوهش‌های عمیقی که در نحوه وجود معلول و ارتباط آن با علتش به عمل آورد، به این نتیجه می‌رسد که وجود معلول هیچ نحو استقلالی از علت ندارد و به تمامه مرتبط با علت است و ذهن نمی‌تواند برای آن حیثیتی در نظر گیرد که مستقل و بی‌ارتباط با علت باشد.

ملاصدرا براساس وحدت تشکیکی وجود و برخلاف مبنای قوم و اصالت ماهوی نام دیگری بر معلول می‌نهد و آن را وجود رابط تلقی می‌کند. ایشان در اسفار می‌نویسد: «فیکون وجود الممكن [أی وجود المعلول] رابطیا عندهم و رابطا عندنا» (همو، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۳۳۰). از این‌رو ملاصدرا رابطه علت و معلول را با توجه به اضافه اشراقیه ذات هو الربط می‌داند در حالی که نزد فلاسفه پیشین ذات لها الربط است و در خارج به صورت امری مغایر واقعیت علت یافت می‌شود (جوادی آملی، ۲۰۰۶، ج ۱، ص ۲۱۱).

با تحلیل این مباحث می‌توان گفت بر مبنای سیر دوم فلسفی خدا به‌عنوان وجود بسیط بشرط لا که در عالی‌ترین سلسله تشکیکی وجودات قرار دارد و مشتمل بر همه کمالات مادون است؛ در نظر ملاصدرا کل عالم به اضافه اشراقیه به حق متصل است و اضافه اشراقی عین ربط و وابستگی به صاحب اشراق می‌باشد. اضافه اشراقی که ملاصدرا قائل به

آن است موید وجود ربطی هر موجودی است در نسبت با حق تعالی که اصطلاحاً به آن طرف‌ساز می‌گویند (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۳۳۰).

در نظریه تشکیک در وجود، مراتب نازله وجود به نحوه تشکیکی بهره‌مند از حقیقت هستی هستند. برغم این تحلیل، مرتبه و درجه وجودهای امکانی و مقید در مقیاس وجود مطلق حق تعالی بسیار ضعیف است.

کامل‌ترین مرتبه قابل فرض در حقیقت وجود، یعنی وجود مطلق مرتبه‌ای است که کامل‌تر از آن قابل فرض نباشد و هیچ‌گونه حد و نقصی در آن قابل فرض نیست و از این حیث باید آن را وجودی نامتناهی فرض کرد: «و غایه کما لها ما لا أتم منه... و لا يتصور ما هو أتم منه.» (همو، ۱۹۸۱، ج ۶، ص ۱۵). بر اساس نگاه تشکیکی مرتبه وجودی واجب، حقیقت صرف است و هیچ‌گونه آمیزه‌ای ندارد و هر کدام از مراتب دیگر حقیقت وجود همراه با نوعی فقدان هستند. مرتبه وجودی واجب در عین اینکه نسبت به نقایص و فقدان‌ها بشرط لا است ولی به گونه‌ای لا بشرط هم می‌باشد بنابراین با مراتب دیگر معیت قیومی دارد. معنای احاطه قیومی آن است که معلول خالی از وجود علت نیست و علت نزدیکتر از معلول به ذات معلول است (آشتیانی، ۲۰۰۷، ص ۲۱۸).

ماحصل اینکه در این سیر فلسفی، یعنی وحدت تشکیکی وجود، لحاظ مطلق و مقید بر مراتب طولی وجود بدین معناست که هر موجودی که از سعه وجودی بیشتری برخوردار باشد نسبت به مادون خویش مطلق و موجود مادون نسبت به مافوق خود به دلیل بهره‌مندی از کمالات کمتر مقیدتر است. به عبارتی کلی فلسفی به معنای سعه وجودی و کمالات و تشخص است به همین جهت است که برخی از حکما قضایای کلیه را قضایای محیط خوانده‌اند (دینانی، ۲۰۰۰، ج ۲، ص ۸۷۱).

صدرا در بادی امر در «کتاب شواهد» به دلیل ذهنی و مفهومی نبودن وجود، مطلق و مقید بودن را از آن سلب می‌کند چون این امور لازمه ماهیت است اما در ادامه بحث با ذکر «بل یلزمه هذه الاشياء بحسب الدرجات» (ملاصدرا، ب ۱۹۸۱، ص ۶) خاطر نشان می‌سازد که اطلاق ویژگی‌های مطلق و مقید بر مراتب طولی وجود با قطع نظر از ماهیت آنها بر حسب وسعت و ضیق وجودی هر مرتبه خواهد بود و درجات و مراتب وجودی با قطع نظر از ماهیات متصف به این صفات می‌شوند. زیرا وجود حقیقت مشکک ذو مراتبی

است که واجب تعالی برخوردار از مرتبه اطلاق است و سایر موجودات مقیدند. و آنچه صدرالمتألهین در پی نفی آن است مطلق و مقید منطقی و مفهومی است که ملاصدرا از آن به عنوان ایده قوم یاد می‌کند.

بر مبنای سیر ماهوی مطلق و مقید وصف مفهوم و از معقولات ثانی منطقی است و اطلاق ماهیات ناشی از غایت فتور و نهایت ضعف و ناچیزی می‌باشد، اما کلیت و اطلاق در وجود ناشی از تمامیت ذات وجود و احاطه او نسبت به مادون خود است و وجود مطلق دارای تمامی مراتب مادون و واجد همه شئون ذاتی و مقید است (آشتیانی، ۱۹۹۵، ص ۷۲).

بر مبنای اصالت وجود و تشکیک در آن، وجود وسیع وجود مطلق نامیده می‌شود و از آن حیث که متشخص به تشخص واجبی است و محدود به حدی نیست در همه مراتب حضور دارد و سایر وجودات امکانی به دلیل ضیق وجودی و کمالات مقید نامیده می‌شوند و بین آنها رابطه علی و معلولی برقرار است. در این مرحله حضور مطلق در مقید به معنای دخول مادی نیست، بلکه حضور و وجود علت فاعلی مقوم در معلول است.

۲-۳ اطلاق و تقید بر مبنای سیر سوم فلسفی

ملاصدرا با گذر از وحدت تشکیکی به وحدت شخصی، بعضی از مباحث خود را بر مبنای سیر جدید مطرح کرده است (برای نمونه ارتقای مبحث علیت به تجلی با همه‌ی لازمه‌های آن، بنگرید: ملاصدرا، ب ۱۹۸۱، ص ۵۰). در این مرتبه اصالت وجود محفوظ است، اما تشکیک در مراتب به تشکیک در مظاهر ارتقاء می‌یابد؛ «تشکیک خاصی در نظر صدرالمتألهین، نظر نهایی نیست، بلکه وی تشکیک وجود دارای مراتب را مقدمه تشکیک وجود دارای مظاهر قرار داده است (صمدی آملی، ۲۰۰۶، ص ۲۵۲).

حضور فراگیر وجودی خدا، خصیصه‌ای است که تا قبل از ملاصدرا به موضوعی برهانی در نظام فکری فیلسوفان تبدیل نشده بود، هرچند در این باب، اشارات و تأویلاتی در آثار فیلسوفان مسلمان دیده می‌شود. کندی از حضور همه‌جایی فیض خدا و فراگیری علم او سخن می‌گوید و ابن‌سینا با تأکید بر نیازمندی عالم و تعلق آن به غیر، زمینه اثبات حضور خدا در عالم را فراهم می‌کند.

سهروردی هرچند خدا را نورالانوار و رأس نظام تشکیکی عالم می‌داند، اما در موضعی از آثارش به فضای وحدت شخصی وجود نزدیک شده است، چنان که در التلویحات آورده است که ذاتی جز خدا برخوردار از وجود فی نفسه نیست و همه هویت‌ها پرتو اویند. در حکمة الاشراق نیز خدا را **ابعد اقرب و ارفع ادنی** (دورترین نزدیک‌ترین و بالاترین پایین‌ترین) دانسته است (سهروردی، ۱۹۹۱، ج ۲، ص ۱۵۳). اما ملاصدرا نخستین فیلسوفی است که به نحو نظام‌مند، وحدت شخصی وجود را اثبات برهانی کرده، و با تأکید بر عدم تناهی وجودی خدا، ویژگی‌های متناقض‌نمایی چون **ابعد اقرب**، **اعلای ادنی** و **اخفای اجلی** (نهان‌ترین آشکارترین) را به خدا نسبت داده است. به بیان دیگر، ملاصدرا بر پایه اینکه خدا قوی‌ترین وجود است، او را آشکارترین وجود دانسته و بر همین اساس، معرفت به خدا را مقدم بر همه معارف تلقی می‌کند. در نظر او، عدم تناهی وجودی خدا و نیز حضور فراگیر او به مثابه مقوم وجودی ممکنات مستلزم آن است که شناخت هر پدیده به معنی شناخت خدا باشد (ملاصدرا، ۱۹۷۳، ج ۱، ص ۳۸).

۲-۳-۱ وحدت شخصی وجود و اطلاق

ملاصدرا، در نقطه اوج حکمت متعالیه، به جهان‌بینی عرفانی می‌رسد و آن را، به شیوه‌ای معقول و منطقی مبرهن می‌سازد. اصول هستی‌شناسی حکمت متعالیه، به ویژه عین الربط دانستن وجود معلول، بدین نتیجه منتهی می‌شود که وجود، در واقع همان حقیقت واحد «حق تعالی» است و ماسوای او، جز شوون و تجلیات او نیستند. در اسفار آمده است «سنقیم البرهان القطعی علی أن الوجودات و إن تكثر و تمايزت إلا أنها من مراتب تعینات الحق الأول و ظهورات نوره و شئون ذاته لا أنها أمور مستقلة و ذوات منفصلة» (همو، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۷۱). در کتاب مظاهر الهیه و شواهد الربوبیه نیز عبارتی به این مضمون بیان کرده‌اند. برای مطالعه بیشتر رجوع شود (ملاصدرا، ۲۰۰۳، ص ۳۱؛ همو، ۱۹۸۱، ب، ص ۵۰).

ملاصدرا، در گام نخست، ماهیات را هیچ و ناچیز و اعتباراتی عقلی می‌شمارد و در گام نهایی، وجودهای خاص را نیز، فاقد اصالت می‌بیند و حقیقت را، منحصر در وجود مطلق

حق تعالی می‌شمارد، و بدین‌وسیله، فلسفه را به کمال و حکمت را به تمامیت خود می‌رساند (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۲۹۲).

از دیدگاه صدرا و برخلاف دیدگاه تشکیکی معلول هویتی مباین با حقیقت علت خود ندارد تا عقل بتواند با قطع نظر از هویت علت به هویت معلول اشاره کند؛ چرا که لازمه آن وجود فی نفسه و هویت مستقل معلول است: «فینکشف ان المسمى بالمعلول ليس بالحقیقه هویه مباینه لهویه علتیه المفیضه ایه» (همو، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۲۹۹؛ همو، ۱۹۸۱، ب، ص ۱۷۱).

بنابراین، نظام‌های فلسفی پیش از صدر المتألهین، و حتی نظریه تشکیک در وجود صدر المتألهین، اعتقاد به کثرت واقعیت را ایجاب می‌کند، یعنی هیچ‌یک از این نظام‌ها نمی‌تواند وحدت واقعیت را، که سخت مورد تأکید عرفاست، ثابت کند. صدرا در اسفار تأکید می‌کند که سیر ماهوی و تشکیکی و توجیه کثرات در فلسفه او جنبه تعلیمی دارد و برای ورود به بحث وحدت شخصی وجود است و در این باره منافاتی وجود ندارد. (همو، ۱۹۸۱، ص ۷۱).

بر مبنای وحدت شخصی وجود، وجود مطلق و حقیقی در حق تعالی خلاصه می‌شود: «أن الوجود الحقیقی شخص واحد هو ذات الباری تعالی» (همو، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۷۱) خلاصه می‌شود. از این لحاظ، ملاصدرا پا را از سنخیت علت و معلول فراتر می‌گذارد و دو گانگی بین این دو را نفی می‌کند با این مقدمه و بر مبنای وحدت شخصی وجود، تقسیمات در وجود بی‌معنا خواهد بود. زیرا ماسوی خداوند، شئون، ظهورات و تجلیات او هستند و از وجود حقیقی برخوردار نیستند. (همو، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۳۰۰). صدرا وجود مطلق را موجودی می‌داند که یک مصداق بیشتر ندارد و تصریح می‌کند که منظور از وجود مطلق، وجود حق تعالی است که محدود به هیچ حدی نیست و همان حقیقت خارجی نامحدودی است که جایی برای غیر باقی نگذاشته است. اما وجود مقید، موجودات خارجی محدود و ناقص هستند: «فإن الوجود المطلق عند العرفاء عبارة عما لا يكون محصوراً فی أمر معین محدوداً بحد خاص و الوجود المقید بخلافه» (همو، ۱۹۸۱، ج ۶، ص ۱۱۶).

در سیر دوم فلسفی موجودات در سلسله طولی عین ربط به علت تصور می‌شوند، اما در سیر سوم فلسفی اگر چیزی در قبال وجود مطلق باشد هر چند وجودش عین ربط باشد

لازم می‌آید هستی خدا محدود شود و این محال است. در نگاه عرفانی وجود مطلق، همان حقیقت ذات واجب تعالی است و تمام حقایق هستی و ممکنات ظهورات و شئونات همین ذات واحد هستند. مانند رابطه موج و دریا که موج امر عدمی نیست، بلکه واقعیت دارد لکن حقیقتی غیر دریا نیست به بیان دیگر دریا در مرتبه موج عین آن موج است، ولی محدود به آن موج نیست. بنابراین موج را می‌توان ظهور و شان دریا دانست. در کتاب شرح مشاعر در این باره آمده است: «أنّ لجمع الموجودات أصلاً واحداً هو محقق الحقائق و مشیئ الأشياء و مذوّت الذوات، فهو الحقیقه و الباقی شؤونه» (لاهیجی، ۲۰۰۶، ص ۴۵۰).

۲-۳-۲ رابطه اطلاق و تشکیک خاصی الخاصی

ملاصدرا تفسیر عمیقی در این مرحله از تشکیک ارائه می‌دهد. در نظریه وحدت شخصی، تشکیک امری پذیرفته است و مصداق این تشکیک منحصر به یک فرد مطلق است و در میان افراد متباین و مراتب متکثر جاری نمی‌شود از این حیث تشکیک در خود وجود مطلق جاری نمی‌شود، بلکه در شئون و تجلیات و ظهورات واقعیت، جاری می‌شود. زیرا تشکیک در وجود و واقعیت فرع بر کثرت واقعیت است که با وحدت شخصی وجود سازگار نیست. ملاصدرا در کتاب اسفار در این باره آورده است: «و إنما التعدد و التکرار فی المظاهر و المرایا لا فی التجلی..» (ملاً صدرا، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۳۴۱). معنای تشکیک در ظهور این است که واقعیت مطلق، ظهورات متکثری دارد به‌طوری که فرق هر ظهوری با ظهور دیگر در شدت و ضعف ظهور است؛ یعنی واقعیت در شأنی ظاهرتر از شأنی دیگری است. همین دلیل تشکیک در وجود او، عین تشکیک خاص الخاصی بوده که وجود حقیقت واحد بدون مرتبه است و تمامی ممکنات ظهورات آن وجود اطلاقی هستند خلاصه اینکه بر مبنای وحدت شخصی وجود، اساس تشکیک مرتفع نمی‌شود، بلکه تشکیک از بود به نمود منتقل می‌شود (رضا نژاد، ۱۹۹۷، ج ۲، ص ۶۵۵؛ حائری یزدی، ۱۹۸۰، ص ۱۱۲).

۲-۳-۳ بیان قاعده بسیطه الحقیقه کل الاشیاء (معیت مطلق با مقید)

ملاصدرا معتقد است این قاعده به او اختصاص داشته و او اولین کسی است که این قاعده را درک کرده و فقط ارسطو در برخی تعابیر به آن نزدیک شده است. ملاصدرا در تبیین رابطه حق تعالی با دیگر وجودات هستی این قاعده را به عنوان نظر نهایی خویش ابراز

داشته است و در مواضع متعددی، به مضمون این مدعا اجمالاً یا تفصیلاً پرداخته است. ایشان قبل از ورود به برهان این قاعده در این باره می‌نویسد: «هذا من الغوامض الإلهية ألتی يستصعب إدراکه إلا علی من آتاه الله من لدنه علما» (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۶، ص ۱۱۰). در جای دیگر در استناد این قاعده به مصنف اسفار آمده است: «هذه مسألة غامضة مذكورة فی أكثر کتبه حتی مختصراته کالعرشیه و المشاعر قل من یهتدی إليها إلا أرسطو باعتقاد المصنف» (همو، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۳۶۸).

فهم این قاعده مبتنی بر تعقل اصالت وجود و وحدت حقیقت وجود و نیل تام به معنای تشکیک خاصی، بلکه خاص الخاصی است. پس بسیط الحقیقه کل الانشیاء و لیست بشی منها است، یعنی جهات وجودیه همه اشیا قائم به اوست و حق تعالی واجد هر کمال و جمال و قیوم مطلق همه وجودات است: «اللّه لا إله إلاّ هو الْحَيُّ الْقَيُّومُ» (سوره بقره؛ ۲۵۵) و در عین حال هیچ یک از اشیا محدوده نیست، و این مطلب در لسان عصمت با تعبیری رساتر و لطیف‌تر بیان شده است: «مع کلّ شیء لا بمقارنۀ، و غیر کلّ شیء لا بمزایلة» (نهج البلاغه، خطبه اول) مضمون این تعبیر که این است که خداوند وجود برتر الهی همه اشیا و ماهیات است و وجود خاص هیچیک از آنها نیست. بنابراین وجود مطلق و بسیط، بدون آنکه هیچ قید و حدّی را بپذیرد و بدون آنکه آمیخته با اشیا دیگر تصور شود، دربرگیرنده همه اشیا است. (همو، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۳۶۸).

بر مبنای سیر سوم حقیقت واحد الهی به دلیل لا بشرط بودن، با تمام بساطت و احدیتش در تمام اشیا مادون خود جریان دارد و هیچ ذره‌ای از ذرات موجودات نیست مگر آنکه نور حق تعالی بر آن احاطه و تسلط دارد. وجود واجب حق وجود بخش تمام اشیا و همراه آنهاست: «داخل فی الأشياء لا کدخول شیء فی شیء و خارج عن الأشياء لا کخروج شیء عن شیء» همراهی که مقارنت دو شیء با همدیگر نیست و در عین این همراهی غیر از تمام اشیا است، ولی نه به این معنا که از آنها جدا و گسیخته باشد (همو، ۲۰۰۲، ج ۳، ص ۴۴۵).

رابطه بین خدا و مخلوقات رابطه‌شان و ذی شان است، یعنی اشیا و موجودات ظهورات و شئون الهی هستند (همو، ۱۹۸۱، ج ۷، ص ۲۷۴). در تمایز شأنی برقراری غیریت به معنای نفی عینیت نیست، بلکه ذات محیط و مطلق به واسطه ویژگی احاطه در دل وجود

مقید حضور وجودی دارد و عین آن است و محاط نیز به نفس تحقق محیط تحقق دارد. بنابراین در این نوع تمایز، تمایز به نفس احاطه است، یعنی به نفس احاطه ذی شأن عین شأن و به نفس احاطه ذی شأن غیر شأن است و این تمایز در حقایقی قابل طرح است که هویت شأن هویتی فراگیر و اطلاقی است. (رحمانی، ۲۰۱۵، ص ۱۰۳) ملاصدرا با رجوع علیت به تشأن فلسفه را به کمال و نهایت رسانده و این دیدگاه نظر نهایی ایشان در فضای حکمت و فلسفه است (همو، ۲۰۱۵، ص ۷۲).

شباهت و فرق این سیر با سیر دوم، یعنی وحدت تشکیکی وجود در این است که در هر دو مرتبه، وجود اصیل و واحد است اما در مرتبه دوم وجودات از هستی نیمه استقلالی برخوردارند؛ و در تفسیر مبتنی بر سیر سوم وجودات عین وابستگی به حق تعالی هستند. بر مبنای سیر دوم، وجود رابطی در دستگاه فکری صدرا عدم و صفر نمی‌شود، بلکه رقیق می‌گردد؛ ولی در نظریه وحدت شخصی حتی همان وجود رابط و عین فقر هم به غیر خدا اعطا نمی‌شود. بلکه هر چه غیر خداست اطوار و شئون وجود و ظهور حق تعالی هستند و علیت و معلولیت به معنای رایج فلسفی در وجود راه ندارد. زیرا علت جدای از معلول که در مباحث طبیعی پیش می‌آید در سلسله طولی وجود پیاده نمی‌شود (حسن‌زاده آملی، ۱۹۹۷، ص ۲۶۰).

۴-۳-۲ تقابل اطلاق و تقيید

بر مبنای سیر اول یا اصالت ماهوی اطلاق به معنای سعه مفهومی و تقيید به معنی ضیق مفهومی است. لذا منظور از تقابل در این سیر در مقابل هم بودن دو مفهوم است. تقابل در منطق چهار حالت دارد که در بحث مطلق و مقید تنها حالت چهارم مورد نظر است. بنابراین تقابل مطلق و مقید در این مرتبه ناگزیر از این اقسام خواهد بود.

بر مبنای سیر دوم وجود حقیقت واحده است، این حقیقت واحد دارای اقسام و مراتبی است که با هم تباین و غیریت ذاتیه ندارند. غیریت بین واحد و کثیر تشکیکی است، یعنی هر دو وجودند ولی یکی از آنها مرتبه‌ای از وجود است و دیگری مرتبه‌ای دیگر از وجود. مانند تقسیم وجود به بالقوه و بالفعل و سایر تقسیمات وجود که اختلاف در هیچ یک از این تقسیمات ذاتی نیست. زیرا اشتراک آنها هستی و اختلاف آنها نیز در هستی

است؛ بنابراین ما به الامتیازشان از جنس ما به الاتفاقشان است. از این رو واحد و کثیر از هیچ یک از اقسام تقابل نمی‌توانند باشند. زیرا در هیچ یک از اقسام تقابل ما به الامتیاز به ما به الاشتراک بر نمی‌گردد.

بر مبنای سیر سوم، رابطه خدا با جهان در نظریه صدرایی مانند نظریه عرفا رابطه ظاهر با مظهر است که ذات خدا با ظهور و تجلی خویش جهان را ظاهر و تجلی کرده است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۳۴۱).

در این سیر فلسفی، با تأکید بر مسأله وحدت وجود، و با تصریح بدین معنا که «لَیسَ فِی الدَّارِ غَیْرُهُ دِیَارٌ» (همو، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۲۹۲) و آیه شریفه «هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ...» (سوره حدید: ۳)، خداوند از مرتبه اطلاق و وحدت، به مراتب تکثر و تقيید تنزل می‌کند. کثرات در این نظام، تجلیات و مظاهر حقلند. گفتنی است که وقتی مطلق، از مقام اطلاقی خود به مقام تقيید تنزل می‌کند، باز هم همان مطلق مقسمی است که مقید شده، نه این که مطلق و مقید مقابل هم باشند و بین‌شان، تباین مصداقی تصویر شود. به واقع مقید در این نوع لحاظ، بسط مطلق است؛ در هر حضوری از مقید، مطلق با او معیت دارد، بلکه مقید مضمحل در مطلق است؛ ذات در مقام اطلاقی خود، شامل همه تعینات است. رابطه بین خدا و مخلوقات رابطه شأن و ذی شأن است. یعنی اشیا و موجودات ظهورات و شئون الهی هستند به این بیان که خدا در مرتبه اشیا عین خود اشیا است، ولی محدود به آنها نیست که از آن تعبیر به حیث شأنی می‌شود. جلوه و شأن وجود از سنخ وجود است و امکان ندارد شأن و جلوه وجود چیزی غیر از وجود باشد. خدای سبحان در مقام ظهور عین همه اشیا است و اشیا در ظهور عین او هستند و ذات هیچ یک از اشیا عین ذات واجب نیست و به تعبیری؛ «فهو عین کل شیء فی الظهور ما هو عین الأشياء فی ذواتها سبحانه و تعالی بل هو هو و الأشياء أشياء» (همو، ۱۹۸۱، ج ۲، ص ۳۳۷).

به تعبیری؛ بین خدا و مخلوقات، تمایز تقابلی و دوگانگی نیست، بلکه تمایز محیط از محاط است که یکی احاطه و شمول اطلاقی بر دیگری دارد. و این مطلق فراگیر واجد همه چیز است و هیچ چیز از دایره وجودی او خارج نیست.

ملاصدرا در این سیر فلسفی، از تعریف رایج تقابل عدول کرده است، چون به نظر او تعبیر دو شیء در این بر حسب وحدت شخص وجود، اشعار به دو امر دارد که دارای ذات هستند در حالیکه در اینجا دو ذات وجود ندارد. از این نحو تقابل اگر به اضافه هم تعبیر کنیم اضافه میان مطلق و مقید اضافه قیومی خواهد بود؛ وجود واحد یگانه، امر خارجی و حقیقی مطلق است که به دلیل وحدت و بساطت بر هر مقیدی که فرض شود احاطه دارد؛ و در نتیجه چون او مطلق است، هیچ مقیدی مستقل از لحاظ او وجود ندارد؛ نسبت وجود مطلق به مقید در این رویکرد همان نسبت وجود مستقل به رابط، بالفعل به بالقوه، واحد به کثیر و قدیم به حادث و... است؛ همان گونه که وجود رابط ظهور وجود مستقل است و همان گونه که کثیر ظهور وجود و حدوث بسط قدم است، به همین ترتیب مقید، ظهور مطلق می باشد. جملگی تحول های یاد شده لازمه سیر سوم، یعنی اصالت وجود وحدت شخصی است؛ در این نحو از لحاظ طرف اول رابطه با لحاظ دوم، معیت دایمی و تام دارد.

۳. نتیجه

ملاصدرا در موضوع اطلاق و تقیید بر حسب سه سیر فلسفی خود سخن گفته است. بر مبنای اصالت ماهوی و به اعتقاد صدرا سخن همه پیشینیان، معیت مطلق و مقید نزد فلاسفه در مورد مفاهیم ذهنی به کار رفته است و یا حداکثر به مفهوم وجود مربوط بوده است. از این رو اطلاق به معنای سعه مفهومی و تقیید به معنی ضیق مفهومی است. از دیدگاه ایشان ظرف مفاهیم ذهن است و حقیقت وجود که عین واقع و خارج بودن است بدین معنا نمی تواند مطلق و کلی باشد. بر مبنای سیر دوم تفاوت میان کامل و ناقص در یک شیء از نوع تفاوت در مفاهیم نیست. لذا ملاصدرا، بر اساس اصالت وجود و اعتباریت ماهیت، گرایش دیگری را مطرح می کند که همان تشکیک در وجود است. از منظر ملاصدرا و بر اساس اشتراک معنوی وجود و وحدت تشکیکی آن کل عالم به اضافه اشراقیه به حق متصل است. این اضافه موید وجود ربطی هر موجود در نسبت با حق تعالی است که اصطلاحاً به آن طرف ساز می گویند. در این سیر فلسفی لحاظ مطلق و مقید بر مراتب طولی وجود بدین معناست که هر موجودی که از سعه وجودی بیشتری

برخوردار باشد نسبت به مادون خویش مطلق و موجود مادون نسبت به مافوق خود به دلیل بهره‌مندی از کمالات کمتر مقیدتر است. ملاصدرا بر مبنای سیر سوم در نقطه اوج حکمت متعالیه، به شیوه‌ای معقول و منطقی وحدت شخصی وجود را مبرهن می‌سازد. ایشان بر اساس اصول هستی‌شناسی خویش در گام نخست، ماهیات را هیچ و ناچیز و اعتباراتی عقلی می‌شمارد و در گام نهایی، وجودهای خاص را نیز، فاقد اصالت می‌بیند و حقیقت را، منحصر در ذات حق می‌شمارد. ایشان در این سیر فلسفی رابطه و معیت حق تعالی و خلق را ظاهر و مظهر تلقی می‌کنند. بر این اساس تقسیمات در وجود بی معنا خواهد بود. زیرا ماسوی خداوند، شئونات، ظهورات و تجلیات او هستند و از وجود حقیقی برخوردار نیستند.

بر مبنای سیر سوم و با توجه به ظهور و نمود کثرات، صدرا رابطه حق و خلق را براساس معیت قیومی تحلیل می‌کند.

مشارکت نویسندگان

نویسنده اول به عنوان استاد راهنما و به عنوان مسئول، نویسنده دوم در نقش استاد مشاور و طرح نظرات جانبی و نویسنده سوم به عنوان دانشجوی دکترا در طرح و تحقیق و چینش مطالب و نگارش مقاله تلاش و همکاری کرده‌اند.

تشکر و قدردانی

بنا به حدیث شریف؛ لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق، بر خود وظیفه می‌دانیم که از همه کسانی که از منابع و آثار آنها استفاده شده قدردانی کنیم. پژوهش حاضر با مساعی نویسندگان مطروحه صورت پذیرفته، بدون اینکه از حمایت مالی لازم برخوردار باشد.

تعارض منافع

هیچ گونه تعارض منافی وجود ندارد.

منابع و مأخذ

Books

The Holy Quran

Nahj al-Balagha

Ashtiyani, Jalal-ed-Din, "*Existence according to Philosophy and Mysticism*", Qom: Islamic Office of Qom Seminary, 1997. persian

Ashtiyani, Mehdi, "*Biography of Mulla Sadra's Philosophical Views*", Qom: Islamic Office of Qom Seminary, 1999. persian

Ebrahimi Dinani, Gholam Hossein, "*General Philosophical Rules in Islamic Philosophy*", Tehran: Research Institute of Human Sciences and Cultural Studies, 2001. persian

Haeri Yazdi, Mehdi, "*Pyramid of Existence*", Tehran, Institute of Cultural Studies and Research, 1982. persian

Hassanzadeh Amoli, Hassan, "*Persian Sharh of Asfar Arbaa*", Qom: Bústan-e Kitab, 2008. persian

Javadi Amoli, Abdullah, "*Rahiq Mākhtoum*", Qom: Isra Publications, First Edition, 2007. persian

Johami, Jirar, "*Dictionary of Arabic and Islamic Terms*", Beirut: Nasherun, 2006.

Lahiji, Mohammad Jafar, "*Sharh al-Mashaer*", Qom: Bústan-e Kitab, persian.

Morteza, Motahhari, "*Collections of Works*", Tehran: Sadra, 1997. persian

Mullā Šadrā, Mohammad Ibn Ibrahim, "*al-M`afatīh al-Qāyb*", Tehran: Institute of Hikmat and Philosophy of Iran, 1984. Arabic

-----, "*al-Maābdā wa al-Ma`ad*", Tehran: Institute of Hikmat and Philosophy of Iran, 1999. Arabic

-----, "*al-Maābdā wa al-Ma`ad*", trans by Zabihi, Qom: Qom University Press, 2001. Arabic

-----, "*al-Shawahid al-Rúbubiyyah*", Beirut: Institute of Arab History, 1987. Arabic

-----, "*al-Shawahid al-Rúbubiyyah*", Tehran: University Publication Center, 1981b. Arabic

-----, "*Hikmat Al Muta'alyah fi Āsfar al-'aqliyya al-arba'a*", Beirut: Dār al-Āhyyā, 1981a. Arabic

-----, "*Hikmat Al Muta'alyah fi Āsfar al-'aqliyya al-arba'a*", Qom: al-Mustafawi Publications, 1989. Arabic

- , "*Ittihad al-'Aquil wa'l-Ma'qul*", Tehran: Hikmat, 2006. Arabic
- , "*Sharh al-Shîfa*", Tehran: Institute of Islamic Hikma of Sadra, 2003. Arabic
- Rahmani, Mohammad Hadi, "*Stages of Existence in Transcendent Theosophy*", Tehran: Farhikhtegan, 2017. persian
- Rezanezhad, Gholam Hossein, "*Mashahed Uluhiyya*", Qom: Ayat Ishraq, 2008.
- Sabzevari, Mullah Hadi, "*Explanation of the Manzomeh*", Tehran: Nashr-e Naab, 1990. persian
- Sabzevari, Mullah Hadi, "*Rasael*", Tehran: Osveh, 1997. Arabic
- Sajjadi, Jafar, "*Dictionary of Philosophical and Theological Sciences*", Tehran: Amir Kabir, 1996. persian
- Samadi Amoli, Davod, "*Sharh Nayat al-Hikma*", Qom: Qaem, 2007.
- Suhrawardi, Shahab al-Din, "*Collections of Works*", Tehran, Ministry of Culture and Higher Education, 1993. Arabic
- Ubodiyat, Abdulrasoul, "*An Introduction to Transcendent Theosophy*", Qom: Imam Khomeini Institute, 2009. persian

Articles

- Babaei, Ali (2022), "*The Issue of God, the Only Substance of Being: Development of Essence and Accident Based on Three Developmental Stages of Mulla Sadra's Philosophy*", Journal of Religious Thought, Vol.20, No.75. persian
- , Mousawi, Seyyed Mukhtar (2022) "*Three Motions based on Mullā Sadrā's Three Philosophical Journeys: Natural Motion, Substantive Motion, Renewal of Likes*", Journal of Philosophical Investigations, Vol. 16, No. 36.
- Chitsazan, Morteza; Narimanpour, Mehdi, (2021), "*Critical review of the diifferent perspectives on the relationship between the general and absolute in five religions*", omparative Studies on the Schools of Jurisprudence and its Principles, Vol4, No.1. persian

معرفی نویسندگان

علی بابائی دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه تبریز دانش
آموخته فلسفه و کلام اسلامی در مقاطع کارشناسی دانشگاه شهید
مدنی کارشناسی ارشد دانشگاه خوارزمی و دکترای دانشگاه علامه
طباطبایی است؛ از دکتر بلبائی تا به حال ۱۴ جلد کتاب در حوزه

حکمت و عرفان اسلامی به چاپ رسیده است که آخرین آن کتاب سه گانه های عالم معرفت شاکله حکمت و عرفان و هنر اسلامی بوده است؛ وی علاوه بر دبیری علمی و اجرایی چندین همایش بین المللی مؤسس و مسئول اتاق گفتمان حکمت و فلسفه دانشگاه محقق اردبیلی و مؤسس و مسئول خانه حکمت آذربایجان در دانشگاه تبریز است؛ از دکتر بابایی مقالات متعددی در نشریات علمی- پژوهشی داخلی و خارجی به چاپ رسیده است که موضوع بیشتر آنها بررسی تحولات مباحث فلسفی بر مبنای سه سیر فلسفی است. کتابی از ایشان مرتبط با همین موضوع و با عنوان سه سیر فلسفی در حال انتشار است. زمینه مطالعات بابایی حکمت صدرایی حکمت اشراق و عرفان اسلامی است.

Babaei, A. Associate professor of Islamic philosophy and theology, Tabriz University, Tabriz, Iran.

ali.babaei@tabrizu.ac.ir

hekmat468@yahoo.com

ناصر فروهی دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه تبریز، دانش آموخته کلام اسلامی در مقطع کارشناسی ارشد و دکترا (سطح ۴) حوزه علمیه قم است. از وی تاکنون بیش از بیست مقاله علمی پژوهشی در مجلات داخلی و خارجی و هشت مقاله در همایش های داخلی و خارجی و شش کتاب در حوزه علوم اسلامی به چاپ رسیده است. دکتر فروهی دو

دوره رئیس دانشکده الهیات و علوم اسلامی بوده و بیش از پنج سال است که مدیر گروه فلسفه و کلام اسلامی می باشد. زمینه غالب مطالعاتی ایشان در حوزه فلسفه و کلام اسلامی است.

Frouhi, N. Associate professor at theology in the University of Tabriz.

frouhi@tabrizu.ac.ir

منصور عبدالهی دانشجوی دورهٔ دکترای رشته کلام اسلامی در دانشکده الهیات و علوم اسلامی دانشگاه تبریز است. وی کارشناسی خود را در رشتهٔ فلسفه و حکمت اسلامی در دانشگاه قم و کارشناسی ارشد را در همین رشته در دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین به اتمام رسانده است. پایان‌نامه ایشان در دورهٔ ارشد علت غایی از دیدگاه ارسطو و ابن‌سیناست که زیر نظر استاد دکتر مجید ملایوسفی انجام شده است.

Abdollahi, M. Researcher in the theology, Iran.

mansoor.abdollahi1363@gmail.com

How to cite this paper:

Ali Babaei, Naser Forouhi and Mansour Abdullahi (2025). Absolute and Limited Coexistence according to Three Philosophical Journeys Conceptual, Existential, Manifestational. *Journal of Ontological Researches*, 13 (26), 347-374. Persian.

DOI: 10.22061/orj.2024.2225

URL: https://orj.sru.ac.ir/article_2225.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.